

ЈОВАН Р. БОЈОВИЋ

ОБЈАВЉИВАЊЕ ИЗВОРА ЗА ПРАВНУ ИСТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ

Прилог питању

Када се говори о изворима за правну историју Црне Горе до 1918. године морају се имати у виду њихове основне карактеристике: вријеме настанка, број, карактер извора и њихов значај, да ли су објављени и др. У изворе се убрајају обичајно право, разне уредбе и наредбе са законском снагом, исправе, уговори, пресуде (сентенције), тестаменти, протоколи, судска пракса, уредбе, законици, уставни и др.

Изворе за правну историју Црне Горе можемо пратити од средине XVI вијека. Прије свега као извор најважније је обичајно право које је стварано током вјекова, а касније (друга половина XIX вијека) записано и кодификовано. Сачувани су разни уговори и пресуде. Због услова живота у којима су живјели Црногорци пропао је велики број не само правних извора, већ и других културноисторијских споменика. Ипак, доста их је и сачувано. Црногорско обичајно право које уједно и извор сазнања о правном животу у Црној Гори, по много чему је карактеристично. Оно се дуго задржало у свакодневном животу народа. Због тога је постало предмет изучавања многих страних научника у XIX вијеку. Највећи изучавалац и сакупљач црногорског обичајног права био је, у свијету познати правник и кодификатор — научник Валтазар Божишић. Збирке извора које је он објавио или које није стигао за живота да објави, од непроцјењив-

ве су важности не само као извори за правну историју већ опште за сазнања о начину живљења у Црној Гори у односном периоду.

Према времену настанка и њиховом карактеру, изворе за правну историју Црне Горе можемо груписати у неколико периода и то: Први период од средине XVI до краја XVIII вијека када је донесен први законик у Црној Гори; Други од краја XVIII до средине XIX вијека када је Црна Гора проглашена за књажевину; Трећи од проглашења књажевине па до Берлинског конгреса (1878) када је Црна Гора међународно призната као држава, Четврти од Берлинског конгреса до доношења Устава (1905) и Пети од доношења Устава па до краја самосталности Црне Горе као државе 1918. године.

Оно што су урадили његови претходници помогло је митрополиту Петру I Петровићу да крајем XVIII вијека формира прве трајне органе државне власти у Црној Гори од када се и може пратити развитак црногорске државе.

Крајем XVIII вијека у Црној Гори су се одиграла два преломна догађаја. Први догађај односи се на двије велике узастопне побједи Црне Горе над турском војском у Мартинићима и у Крусима 1796. године. Други догађај је доношење првих црногорских законика 1796. и 1798. године. Први је законик *Под знамењем свеопштег барјака* (1796), којим се проглашава територијално и политичко јединство четворонахијског простора Црне Горе и Брда и законска обавеза учешћа у ослободилачкој борби свих њених становника. Овај законик први је објавио М. Медаковић (1850). Касније су га објављивали М. Драговић (1886), у скраћеној форми П. А. Ровински (1888), а затим Стево Петровић (1903), Ј. М. Јовановић (1910), званично издање Краљевине Црне Горе (1912), Р. Петровић (1930), Д. Вуксан (1930), Ч. Вуковић (1965), Ј. Р. Бојовић (1980), П. Стојановић (1982) и Ј. П. Аншаков 1992. године.¹ Према Медаковићевом издању Законик је преве-

¹ Милорад Медаковић, Повесница Црне Горе, Земун 1850; Марко Драговић, Материјали за историју Црне Горе, Гласник српског ученог друштва 1886/65; Стево Петровић Његош, Законик владике црногорског Петра I светог, Цетиње 1903; Јов. М. Јовановић, Законодавство у XVIII и XIX веку у Црној Гори, Архив за правне и друштвене науке, Београд 1910/5 и 6; Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору, службено издање, књига II, Цетиње 1912; Душан Вуксан, Радмила Петровић, Законик Петра I владике црногорског, Записи, мај 1930; Петар I Петровић, Фреске на камену, избор, предговор, коментари — Чедо Вуковић, Титоград 1965; Јован Р. Бојовић, Законодавни рад Митрополита Петра I до доношења законика 1798. године; Правни зборник, Титоград 1980/1—4; Законик опшчи црногорски и брдски, законик Данила Првог. Фототипско издање са историјско-правном студијом Петар Ђ. Стојановић, Цетиње 1982; Ј. П. Аншаков, Из историје законодавства Црне Горе у периоду Митрополита Петра I Његоша, Историјски записи, 1992/1—4.

ден на француски језик и објављен у званичним француским новинама 1854. године.²

Захваљујући догађајима на унутрашњем и међународном пољу дјелатности Црна Гора је коначно изашла на историјску, европску политичку позорницу на челу са митрополитом Петром Првим, са које неће силазити све до њеног уједињења са Србијом и стварања југословенске државе 1918. године.³

Двије године након ових крупних догађаја у Црној Гори је 1798. године донесен Законик митрополита Петра I Петровића од 33 члана. За вријеме митрополита Петра Првог, у Црној Гори су успостављени централни органи власти: Скупштина, Митрополит, Правитељство (Влада), Гвардија и Народна канцеларија.

Законик митрополита Првог из 1798. године више пута је објављиван. На српском језику први га је објавио А. Попов у књизи „Путовање у Црну Гору“, у Петрограду 1847. године. Три године касније Милорад Медаковић — у књизи „Повјесница Црне Горе“ у Земуну 1850. године. Током XX вијека Зборник су објављивали Стево Петровић (1903), Јован М. Јовановић (1910). Званично издање Краљевине Црне Горе (1912), у скраћеној форми Владан Ђорђевић (1914), затим Саво Ивановић, Радмила Петровић (1930), Чедо Вуковић (1965), Вера Петрић (1968). Репринт издања А. Попова и М. Медаковића и текст Законика, прилаго-

² Le Moniteur universel, Journal officiel de L'Empire Français, 12--14. април 1854.

³ Душан Вуксан, Петар I Петровић-Његош и његово доба, Цетиње 1951; Петар И. Поповић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1951; Илија Радосавовић, Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку, Београд, 1960; Ђоко Д. Пејовић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1981; Бранко Павићевић, Стварање црногорске државе, Београд 1955; Исти, Први органи централне власти у Црној Гори, Историјски записи, 1970/1—2; Томица Њикчевић, Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку (отпор стварању државе); Цетиње, 1958; Чедомир М. Лучић, Митрополит Петар I Петровић, Титоград 1991; Н. И. Хитрова, Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50—70-х годах XIX века, Москва 1979; Иста, Из истории русско-черногорских отношений в начале XIX в. Югословенские земли и Русия за време Првог српског устанка 1804—1813, Београд, 1983; Юрий Петрович Аншаков, Освободительная борьба Черногории и русско-черногорские отношения на рубеже XVIII—XIX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград 1981; Исти, Черногория в XVIII — первой трети XIX вв. Создание центральных органов власти и суда в периоде правления Петра I Петровича Негоша, Формирование национальных государств на Балканах конец XVIII — 70-е годы XIX в., Москва 1986.

ђен савременој ортографији српског језика, објавио је 1982. године Ј. Р. Бојовић. Он је 1992. године објавио рукопис Законика на руском језику. Уз расчитани текст на руском језику објавио је и ксеро копију рукописа. Према издању Радмиле Р. Поповић Законик су објавили 1982. године Љубомирка Кркљуш и Срђан Шаркић. Исте године репринт издања Законика према Медаковићу објавио је и Петар Стојановић.⁴

Током XIX вијека Законик Митрополита Петра Првог објављен је и у иностранству. Већ смо казали да га је први у Русији објавио А. Попов. У Француској је објављен два пута. Прво је објављен у већ поменутом листу *Le Moniteur Universel* 1854. Касније, у Паризу 1866. објавио га је Ф. Ленорман у књизи *Turcs et Monténégrens*. Затим чешки научник Х. Јиречек у књизи *Svod zakonuv slavanskych* у Прагу 1886. године.⁵

Од свих црногорских законика до сада су највише објављивани законици из периода Митрополита Петра Првог. То је и разумљиво када се има у виду да су они последице обичајног права били основна полазишта у изграђивању црногорског законодавства.

У историји црногорског законодавства трећи по реду Законик био је *Законик отачаства*, са 20 чланова. Донесен је у вријеме митрополита Петра II Петровића — Његоша 1833. године и сачуван у рукопису. Први га је објавио Душан Вуксан у Записи-

⁴ А. Попов, Путешествие в Черногорию, Санктпетербург, 1847; Милорад Медаковић, Повесница Црне Горе, Земун 1850; Стево Петровић Његош, Законик владике црногорскога Петра I — светог; Јов. М. Јовановић, Законодавство у XVIII и XIX веку у Црној Гори; Зборник судских закона, наредба и међународних уговора; Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија 1784—1814, Београд 1914; Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома I, без мјеста и године издања; Радмила Петровић, Законик Петра I владике црногорског, критичко издање, Годишњица Николе Чулића, књига XXXIX, Београд 1930; Вера Петрић, Из правне историје народа Југославије, (одабрани извори), Београд 1968; Јован Р. Бојовић, Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополита Петра I Петровића (1784—1830), Историјски записи 1982/1—2; Исти, Рукопис законика митрополита Петра I Петровића, Историјски записи 1992/1—4; Љубомирка Кркљуш и Срђан Шаркић, Одабрани извори из државноправне историје Југославије, Београд 1982; Законик опшчи црногорски и брдски, Законик Данила Првог, фототипско издање са историјско-правном студијом Петра Ђ. Стојановића, Цетиње, 1982.

⁵ *Le Moniteur universel* 12—14 avril 1854; F. Lenormant, *Turcs et Monténégrens*, Paris 1866; H. Jireček, *Svod Zakonuv slovanskych*, Praha 1880.

ма 1927, затим пољски научник Станислав Боровски у подгоричком *Правном зборнику*, у Подгорици 1938. године.⁶

Током 1852. године Црна Гора је проглашена за књажевину, а Данило I Петровић за њеног књаза. Три године касније (1855), донесен је Законик Данила Првог, књаза и господара слободне Црне Горе, у историјско-правној науци познатијег под именом Законик књаза Данила. Законик је штампан исте године у Новом Саду. Први коментатор Законика био је П. Шерголић, адвокат у Петроварадину. Он је 1856. године у листу *Светозар*, који је излазио у Бечу на српском језику, дао шири коментар садржине Законика. До сада је Законик неколико пута објављен.

Други пут Законик је објавио Јован М. Јовановић 1910. године у *Архиву за правне и друштвене науке* Правног факултета у Београду. Трећи пут је објављен 1912. године у *Зборнику судских закона, наредба и међународних уговора по судској страни за Краљевину Црну Гору*.

Послије другог свјетског рата Законик је четири пута објављиван. Три пута у саставу другог реда, а једном као посебно издање. Вера Петрић 1968. године у књизи *Из правне историје народа Југославије*, Љубомирка Кркљуш и Срђан Шаркић 1982. године у књизи *Одабрани извори из државнотворне историје Југославије*, и те исте године, репринт издање Законика према првом издању објавио је и Петар Стојановић.

Посебно издање Законика објавио је 1982. године Јован Р. Бојовић у књизи *Законик књаза Данила*. Он је објавио критичко издање законика и то: фотокопију првог издања, фотокопију о-регионалног рукописа и текст Законика прилагођен савременој ортографији српског језика указујући на разлике између штампаног текста и рукописа — Законика. Уз текстове Законика објавио је примједбе на Законик Валтазара Богишића из 1873. године.⁷

⁶ Душан Вуксан, Један пројекат црногорског законика из доба владице Рада, *Записи*, јули 1927; Станислав Боровски, *Закони отачаства*, *Правни зборник*, Подгорица мај—јуни 1938, број 5—6;

⁷ Законик Данила Првог књаза и господара Слободне Црне Горе и Брдах. Установљен 1855. године на Цетињу. У Новом Саду књигопечатња др Дан. Медаковића 1855; П. Шерголић, *Законик црногорски*, *Светозар*, забавни лист бр. 1, 2, 11 и 12, од 4. и 15. јануара и 18. и 25. марта 1856; Јован М. Јовановић, *Законодавство у XVIII и XIX веку у Црној Гори*, *Архив за правне и друштвене науке*, књига X, 25. новембар, 25. децембар 1910/4—5; *Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци*, Цетиње 1912; Љ. Кркљуш и С. Шаркић, *Одабрани извори*; *Законик Опшчи црногорски и брдски*, Законик Данила Првог, Фототипско издање (са историјско-правном струком П. Стојановића); Јован Р. Бојовић, *Законик књаза Данила*, Титоград 1982.

У поглављу О изворима и литератури у трећем пасусу (стр. 7) изостала је ријеч „изучавању“ која мијења смисао реченице. Ова реченица треба да гласи: У изучавању државно-правног развитка Црне Горе и ње-

Законик књаза Данила превођен је и на стране језике. Објављивали су га Французи, Пољаци, Аустријанци, Чеси, Италијани, коментарисали Руси. Највише су га преводили и објављивали Французи и Пољаци. Први пут је на француском језику објављен 1856. године у књизи *L'UNIVERS ou histoire de tous les peuples* (Свијет или историја свих народа). Други пут га је на француском језику, објавио Анри Делари (*Henri Delarue*) 1862. године у књизи *Le MONTÉNÉGRO* (Црна Гора). Иначе, Делари је био секретар књаза Данила (1856 — 1859). Трећи пут га је објавио француски научник Франсоа Ленорман (*François Lenormant*) 1866. године у књизи *Turcs et Monténégrins* (Турци и Црногорци), који је боравио у Црној Гори 1865. године. Пети пут је Законик објавио на француском језику Абдолинимо Убићини (*Abdolinimo Ubicini*) 1865. године у књизи *Les Serbes de Turquie* (Срби Турске).⁸

Књига Деларија *Monténégro*, преведена је на пољски језик 1862. године. Након тога Законик је са француског превео на пољски и објавио га 1864. године К. *Wojcicki*. Треће издање Законика на пољском језику објавио је Карло Пјенковски (*Karl Piénkowsk*) у Лавову 1869. Затим Ј. Гајцвецки (*J. Gajewski*) у Варшави 1875. године.

Најпотпуније критичко издање Законика на страном језику објавио је 1938. године у Варшави на пољском познати пољски научник Станислав Боровски (*Stanislaw Borowski*). Боровски је уз изворе и литературу и објашњење упоредо дао текст Законика на српском и на пољском језику. Иначе, Боровски је сарађивао и у црногорским часописима у међуратном периоду у *Записима* и у *Правном Зборнику*.⁹

ног законодавства у основи се могу издвојити три периода. Књига Р. Бојовића, Законик књаза Данила преведена је на руски језик, види Јован Р. Бојовић, Законик књаза Данилы; Исти, Законик књаза Данилы. Актореферат дисертацији на соискаание ученой степени доктора јуридикеских наук, Москва 1990; Общегосударственный законик Данилы Петровича для Черногории и Берда, Христоматия по новой истории, Москва, Т. 2. Бранко Павићевић, Књаз Данило, Београд 1990.

⁸ Collection de Firmin Didot l'Union Pittoresque, Tom 39, Paris 1856, u redakciji M. Chopin, L'Univers ou histoire et description de tous les peuples. Nouveau code du Monténégro (469—477); Henri Delarue, Le Monténégro, Paris, Benjamin Dupart 1862; Turcs et Monténégrins, par F. L'enormant, Paris, Librairie Academique, 1866; Les Serbes de Turquie. Etudes Historiques, Statistiques et politiques sur la principauté de Serbie, le Monténégro et les pays serbes adjocentes par A. Ubicini, Paris, E. Dentu, Librairi éditeur 1865.

⁹ Czarnogórze — Przekład z francuskiego, Przegląd europejski 1862, I; K. Wójcicki, Czarnogórze, Prezerklad z francuskiego, Biblioteka, Warszowska 1864, II; Karol Pieńkowski, Czarnogórze pod względem geograficznym, statucznym i historycznym, Lwow 1869; J. Gojewski, Trzy miesiace w Czarnogórze, Kłosy XXI, Warszawa 1875; Stanislaw Borowski, Materiały do Cwiczeń seminaryjnych z historii prowadawstw slowianskich IV. Powszechny statut ziemski księcia Daniela z roku 1855, Warszawa 1938.

Аустрија је с посебним интересовањем пратила догађаје у Црној Гори од времена када је окупирала Боку Которску и остали дио црногорског приморја (Грбаљ, Будву, Паштровиће, Петровац) до Спича 1814. године. Након што је Законик објављен услиједио је превод, а касније преко новина и критикован да би у цјелини био објављен 1859. године. Касније 1877. године у Лајпцигу Законик је на њемачком језику објавио Спиридон Гопчевић у књизи *Montenegro und die Montenegriner*.

Руска дипломатија обавијестила је Министарство спољних послова Русије о церемонији приликом усвајања Законика књаза Данила у Цетињу 1855. године. Можда је и достављен превод Законика на руском језику каква је пракса била са законцима митрополита Петра Првог. Међутим, руска шира јавност о Законику је нешто више сазнала тек крајем 1858. године. Наиме, средином децембра 1858. године лист *Moskovske vedomosti* објавиле су полемички чланак на писање аустријске штампе о Законику књаза Данила. Супротстављајући се писању аустријских новина у томе да Законик није дивљачки и варварски и да нема за циљ да осигурава рат, коментатор је с правом закључио да у Црној Гори има више правде него у Аустрији.¹⁰

Законик књаза Данила објављиван је и у Чешкој. Њега је у Прагу објавио 1864. године Ф. Језбера. Исте године о Законику је писао и препричао све његове чланове, Херменегилд Јиречек. Он је 1880. године у Прагу објавио Законик на српском језику.¹¹

Прошлосту Црне Горе бавили су се и италијански путописци, новинари, историчари, правници и политичари. Законик је објавио у Кремони (Cremona) 1862. године Тимолеоне Ведови, у књизи Статистичке биљешке о Црној Гори (*Cenni statistici sull Montenegro*). Текст Законика на италијански превео је Антонио Симвић.¹²

¹⁰ Gegetzbuch Danels I. Fürsten und Gebieters von Montenegro und der Brda, Wien 1859, стр. 5—38; S. Gopčević, Montenegro und die Montenegriner, Leipzig 1877, стр. 67—74; Московске ведомости, бр. 150 од 16. XII 1858; Архив внешней политики России, РА, В—А₂, 1852, 1855, Д. 709.

¹¹ F. J. Jezbera, Zakonik samostatnych Černohorcov, Praha 1864, Herm. Jireček, Novoveké zákonodarství černoorské, Čosoris Musea Království Českého, 1864. V Praze; H. Jireček, Svod zakonov slavanskych, V Praze 1880.

¹² Simelone Vedovi, Cenni sul Montenegro, Cremona, per Bartolomeo Montaldi 1862. Codice di Danilo Primo, 240—260.

У вријеме књаза (1860), касније краља Николе (1910—1918) донесено је више уредаба црногорског Сената, Великог суда и наредаба појединих министарстава, првенствено Министарства правде са законском снагом. Такође је донесено више законика.

Први законски пројект у овом периоду донесен је у Цетињу 15. маја 1882. године, под насловом, Законик по којем ће се владати кметови. Има 20 чланова. Највјероватније је да га је саставио Валтазар Богишић. Овај законски споменик први је објавио Петар Ф. Протић секретар Великог суда у Подгорици у *Правном зборнику 1937. године*.¹³

На позив књаза Николе и уз одобрење руског императора, у Црну Гору је из Русије допутовао 1873. године Валтазар Богишић. Његов задатак био је да састави грађански законик за Књажевину Црну Гору. Након опсежних припрема (проучавања дотадашњег црногорског законодавства и судства, израде анкете и прикупљање правних обичаја, личних разговора са добрим познаваоцима обичаја, консултација и неколико читања текста Законика) саставио је Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору који је објављен у Цетињу 1888. године. Десет година касније (1898) објављено је и друго допуњено издање Општег имовинског законика. Трећи пут је објављен Општи имовински законик за Краљевину Црну Гору у Цетињу 1913. године. Четврти пут је објављен у Београду 1927. године. Фототипско издање Законика са уводном студијом Томице Никчевића објављено је у Цетињу 1980. године. Шести пут Законик је код нас објављен у Београду 1986. године у едицији Класици југословенског права у редакцији Марка Младеновића. Једна од књига из те едиције јесте и књига, Валтазара Богишића, *Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору*. Књигу је приредила и предговоре написала Јелена Даниловић. Уз Законик су дати и прилози: регистар, преузет из другог издања Законика, Преглед правних термина коришћених у ОИЗ Андра Ђорђевића објављених у часопису *Бранич* 1888/ 20, 21 и 22, Библиографија радова објављених за живота Богишића, Библиографија послје Богишићеве смрти и објављена кореспонденција Богишића са Ф. Рачким и С. Новаковићем, као и поједина писма (В. А. Мациејов-

¹³ Петар Ф. Протић, *Историја права, Правни зборник*, Подгорица, јануар—фебруар 1937/1—2, стр. 31—34.

ском и књазом Николом). На крају је објављена одабрана библиографија о Валтазару Богишићу. Овај последњи прилог непотпуно и без критеријума.¹⁴

Богишићев општи имовински законик преведен је 1892. године на француски језик. Њега су превели познати француски правници *Rodolphe Dareste* и *Albert Rivierre* са уводном студијом, напоменом преводилаца, листом српских правних израза ствараних по азбучном реду, библиографијом о Законнику, са декретом књаза Николе о проглашењу Законика. Затим слиједи текст Законика под насловом *Code civil de Monténégro, Traduction française*. Законик је објавило Министарство правде и културе француске што говори да му је придаван велики значај.¹⁵

Законик је објављен и на шпанском језику у Мадриду 1893. године.¹⁶ Исте године објављен је у Берлину на њемачком језику. Законик је објављен на италијанском 1900, и на руском језику 1901. године.¹⁷

¹⁴ Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, на Цетињу у Државној штампарији 1888; ОИЗ за Књажевину Црну Гору. Ново званично издање, на Цетињу 1889; ОИЗ за Краљевину Црну Гору. Најновије званично издање. Штампано у Државној штампарији на Цетињу 1918; ОИЗ за Краљевину Црну Гору (Богишићев имовински законик), Београд, Геца Кон, 1927; ОИЗ за Књажевину Црну Гору, Цетиње, 1888. Фототипско издање, Цетиње 1980; Валтазар Богишић, *Изабрана дела и Општи имовински законик*. Приредила и предговор написала Јелена Даниловић, Београд 1986.

¹⁵ *Code général des biens pour la principauté de Monténégro de 1888*, traduit par R. Dareste et A. Rivière, Paris, Imprimerie nationale MDCCCXCI.

На једном примјерку Законика на француском језику који се чува у Богишићевом архиву и библиотеци у Цавтату, Богишић је правио ситније биљешке и исправке.

¹⁶ *Codigo general de los Bienes*, traducido por Gustavo Inglesias. Collection de les Instituciones políticas y jurídicas de los Pueblos modernos, dirigida por al Excmo Sr Don Vicente Romero y Giron, y Don Alejo Garcia Mareno. Tomo X, Madrid, José Gongora y Alvarez 1893.

¹⁷ *Allgemeines Gesetrbuch über Vermögen für das fürstenthum Montenegro*. In die deutsche Sprache überagen und mit einer Einleit und verschen von Adalbert Shek, Ober tagerichitsrath bien dem Obergerich für Bosnien und die Herzegovina in Sarajevo. Berlin, Carl Haymans Verlag, 1893.

Codice civile per Monténégro, tradoto da Antonio Marticchini i.v. Consigliere aulico, presidente del Tribunale circolare di Cattaro. Spalato 1900;

Общій имущественній законик для Княжества Черногорского, Перевод М. Т. Кусакова. Под редакциею В. Д. Спасовича, Петроград 1901.

Послије доношења Општег имовинског законика донесено је више закона: Закон о ванбрачној дјечи (1894), Закон о грађанском поступку (1895), Закон о јавним продајама непокретности (1900), Закон о истражном затвору (1900), Закон о судској власти, Закон о устројству судова, Закон о грађанској судској надлежности, Закон о кривичној судској надлежности, Закон о чиновницима грађанског реда (сви из 1902). Затим, Закон о административној подјели Црне Горе, Закон о измјенама и допунама Закона о административној подјели Црне Горе (1903), Закон о штампи (1905), Закон о јавним зборовима и удружењима (1907), Закон о заузимању приватних добара за јавну (народну) потребу уз накнаду за иста (експропријација) 1906, Закон о министарској одговорности (1906), Закон о устројству суда за суђење анархистичких злочина (1907), Кривични законик (1906), Закон о кривичном поступку (1910), Закон о измјени кривичног законика (1909), Закон о јавним правозаступницима (1909), Закон о административној подјели Црне Горе (1910), Закон о устројству судова (1910), Закон о адвокатима (1910), Закон трговачки и мјенички (1910), Закон о повластицама (концесијама) и о потпомагању домаће радиности (1911) и др.

Од 1905. до 1912. године донесено је неколико закона о војсци. Посебно је донесено неколико правила, прописа и наредби о санитетској струци. Ови прописи су објављени у Зборнику правила, прописа и наредаба у санитетској струци (1891).

Донесено је неколико међународних уговора и по судској струци о издавању злочинаца. Међу првима су уговор између Црне Горе и Аустроугарске (1872) и уговор између Црне Горе и Италије (1892).

Црна Гора је потписала више међународних уговора и закона о трговини и пловидби. Такви су уговори потписани између Црне Горе и Италије (1883), Црне Горе и Белгије (1904), Црне Горе и Србије (1907), Црне Горе и Египта (1905), Црне Горе и Њемачке (1907), Црне Горе и Грчке (1909), Црне Горе и Холандије (1908), Црне Горе и Француске (1892), Црне Горе и Турске (1910), Црне Горе и Бугарске (1909), Црне Горе и Русије (1910), Црне Горе и Велике Британије (1910), Црне Горе и Швајцарске (1911), Црне Горе и Румуније (1911), Црне Горе и Аустроугарске (1912).

У *едицији Преглед развоја међународних односа југословенских земаља*, дат је и *Преглед међународних уговора и дру-*

гих аката значајних за међународне односе Црне Горе у периоду 1700 — 1918. године. Уз Увод Милана Шаховића, Претходне напомене Редакције и Библиографије цитираних извора и листе прегледаних извора дати су хронолошки налази за 497 докумената почев од 1700. закључно са 1918. годином. Садржина књиге је дата на српском и француском језику. Координатор на изради књиге био је Димитрије Пиндић, а сарадници: Радоман Јовановић, Новак Ражнатовић, Радослав Распоповић, Илија Радосавовић, Милан Марковић и Томислав Митровић. Књигу су објавили Институт за међународну политику и привреду у Београду и Историјски институт Црне Горе у Титограду 1987. године.

Никола Б. Радуловић је указао на садржину важнијих докумената Министарства иностраних дјела Црне Горе у XIX вијеку.

Обимну књигу међународних уговора са 187 докумената уз уводну расправу, објавили су 1992. године Гавро Перазић и Радослав Распоповић под насловом *Међународни уговори Црне Горе 1878 — 1918. године*. Ово је драгоцен извор за међународне односе Црне Горе.¹⁸

Током 1905. године Црна Гора је донијела свој први Устав. По том Уставу Књажевина Црна Гора (од 1910 Краљевина) постала је насљедна, уставна и парламентарна монархија.¹⁹

Током 1813. године дошло је до уједињења Црне Горе, Паштровића, Будве и Боке Которске (Тиват, Котор, Херцег-Нови). У Доброти је 29. октобра 1813. године одржана скупштина представника Црне Горе и Црногорског приморја и донесена је Одлука о уједињењу. Одлуку су потписали представници Црне Го-

¹⁸ Уговори о трговини и пловидби закључени између Црне Горе и иностраних држава, Цетиње 1912; Глигор Станојевић, Прилози за дипломатску историју Црне Горе од Берлинског конгреса до краја XIX вијека, *Историјски часопис*, Београд 1961/XI; Преглед развоја међународних односа југословенских земаља, VI свеска. Преглед међународних уговора и других аката значајних за међународне односе Црне Горе 1700—1918, Београд — Титоград 1987; Никола Б. Радуловић, Документи Министарства иностраних дјела Црне Горе, Никшић 1990; Исти, Доктрина и међународни уговори Црне Горе, Титоград 1976; Гавро Перазић и Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878—1918*; Подгорица 1992.

¹⁹ Устав за књажевину Црну Гору, Цетиње, 1905; Новица Ракочевић, Први црногорски устав, *Историјски часопис*, Београд 1983/XXIX/XXX; Љиљана Филиповић, О доношењу првог црногорског устава 1905. године, И. записи, 1983/3—4.

ре и Приморја. Формирана је заједничка влада на челу са митрополитом Петром Првим и секретаром Фрањом Љепопилијем. На Скупштини је донесена Уредба од 22 члана о организацији и раду Владе и Декрет од 7 чланова о организацији и раду судова.²⁰

Средином XIX вијека Црна Гора је била најбогатија земља са правним обичајима у Европи. То је најбоље уочио Валтазар Богишић када је дошао да у њој ради на кодификацији грађанског црногорског Законика. Ранији Упитник (Напутак), који му је служио за прикупљање грађе за Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена, кога је објавио у Загребу 1874. године, морао је да мијења. Када је дошао у Црну Гору Богишић је направио нови Упитник анкете за описивање правних обичаја у Црној Гори. Путем анкете на коју су му давали одговоре најбољи познаваоци правних обичаја у Црној Гори и личних разговора Богишић је дошао до драгоцених података. Из народа је прикупио огромно и непроцјењиво културно благо које се данас чува у његовом Архиву и библиотеци у Цавтату. У међуратном периоду (1918 — 1941) дјелове његове анкете објавио је С. Боровски у Записима и Правном зборнику.

О Валтазару Богишићу и његовом раду постоји огромна литература из друге половине XIX и током читавог XX вијека.

²⁰ Нико С. Мартиновић, Државноправни значај Централне комисије Црне Горе из 1813. године, 12 вјекова Бокељске морнарице, Београд 1972; стр. 167—174; Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија 1784—1814; Лазар Томановић, Догађаји у Боки Которској од 1797. до 1814. г. Дубровник 1922; Грга Новак, Покрет за сједињење Далмације с Хрватском; Душан Лекић, Спољна политика Петра I Његоша 1784—1830; Павао Буторац, Бока Которска након пада Млетачке Републике до Бечког конгреса (1797—1814), Рад ЈАЗУ, Загреб 1938, књига 264 и 265; Игњатије Злоковић, Бокељско поморство у вријеме француске окупације Боке 1807—1813, Гласник Поморског музеја 1955/IV; Славко Мијушковић, Француско проскрибавање бокељских помораца, Годишњак Поморског музеја 1954/III; Коста Милутиновић, Бока Которска 1797—1815, Бока 8; Душан Вуксан, Петар I Петровић-Његош; Бранко Павићевић, Стварање црногорске државе; Боко Д. Пејовић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II; Весна Вичевић, Прилог проучавању дјелатности правног ресора уједињених покрајина Црне Горе и Боке Которске 1813—1814, Уједињење Црне Горе и Боке Которске 1813—1814. године, Зборник радова, Титогорад 1991; Велимир Радовић, Добротски чин 1813. у свијетлу неких историјских процеса и збивања у Боки Которској и Црној Гори и прије и послје тога чина, Уједињење Црне Горе и Боке; Грација Брајковић, Односи которског бискупа Марка Антуна Григурине са митрополитом Петром I Петровићем и Централном комисијом 1813—1814. године, Уједињење Црне Горе и Боке; Милош Милошевић, Неке историографске и редакторске напомене за збирку докумената „Привремена владавина Црне Горе и Боке Которске под протекторатом Русије, Аустрије и Енглеске“ (1813—1814) Уједињење Црне Горе и Боке; Јован Р. Бојовић, Уједињење Црне Горе и Боке Которске 1813. године (поводом 170-го годишњице), Историјски записи 1983/3—4; Исти, Историјски оквири уједињења Црне Горе, Паштровића, Будве и Боке Которске 1813. године. Уједињење Црне Горе и Боке.

О њему су писали многи научници са југословенског простора и читавог свијета.

Богишић је Општим имовинским закоником сврстао Црну Гору у свјетску културну баштину, а Црна Гора њега у најпознатијег оновременог правника и кодификатора у свијету.

Послије другог свјетског рата најпознатије студије о Богишићевом раду и његовим радовима, као и објављивању Богишићевих радова дали су: Томица Никчевић, Нико С. Мартиновић, Виктор Новак, Никола Иванишин, Бранислав Недељковић, Јован Р. Бојовић и др.

Највећи познавалац Богишићевог стваралаштва и његових рукописа од савременика у свијету, јесте швајцарски научник Verner G. Zimmermann који је о Богишићу објавио у Визбадену 1962. године обимну студију са прилозима Богишићевих радова.

Оно што је од посебног значаја као извор не само за правне обичаје и правну историју већ и за цјелокупни живот у Црној Гори током XIX вијека јесте Богишићева Анкета са одговорима. Послије другог свјетског рата Нико С. Мартиновић је дуго радио у Богишићевом архиву у Цавтату. Резултат рада била је његова студија — Валтазар Богишић I. Историја кодификације црногорског имовинског права. Мартиновић је објавио посебно Богишићев Упитник анкете за описивање правних обичаја у Црној Гори.

Највећи допринос изучавању обичајног права у Црној Гори путем Богишићеве анкете дао је Томица Никчевић. Он је уз уводну студију, систематизацију и објашњења, објавио (1984) Богишићеву Анкету са одговорима под насловом „Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији“. На жалост Никчевић није доживио да види објављену књигу.

Други важни извор који Богишић није успио да за живота објави, објавио је Никчевић 1967. године. Уз уводну критичку студију — О научном методу В. Богишића и његовој расправи, метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори и Редакцијске напомене, Никчевић је објавио Богишићев рукопис под насловом — Валтазар Богишић, Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори.

Валтазар Богишић је водио велику преписку са разним личностима на југословенском простору, Европи и Азији. У његовом Архиву сачувано је много концепата његових писама које је он слао другима и велики број писама које он добијао од других. Већина тих писама има научни карактер и представљају драгоцен извор за историју права. Међу њима је и његова преписка са књазом Николом и научницима какви су били Стојан Новаковић, Фрањо Рачки и други. Богишићеву преписку са Рачким објавио је наш познати латиниста и палеограф Виктор Новак. Бранислав Недељковић је објавио Богишићеву преписку са Новаковићем, а Никола Иванишин — Јагићева писма Боги-

шићу. Јован Р. Бојовић је објавио записнике са сједница о усвајању текста Општег имовинског законика.²¹

Оно што је од велике важности и за изучавање правне историје Црне Горе јесте архивска грађа која се чува у Богишићевом архиву у Цавтату.²² Од посебног је значаја и грађа у Архиву Црне Горе у Цетињу (фондови: Сенат, Велики суд, Министарство правде и други). Затим архива Цетињске митрополије, грађа у Историјском архиву у Котору, Историјском архиву у Будви, Архиву и библиотеци у Херцег-Новом, Архиву Историјског института Црне Горе у Подгорици и другим архивима.

Од страних архива за државно правну историју Црне Горе најпознатији су: Архив спољне политике Русије у Москви, Државни архив у Бечу, Архив у Задру и други.

Поред огромне архивске грађе и за правну историју која се чува у разним домаћим и страним архивима добар дио те грађе је публикован. У другој половини XIX вијека Марко Драговић је код нас први почео да објављује и грађу за правну исто-

²¹ Сакупио и уредио Валтазар Богишић, Загреб, 1874; Валтазар Богишић, Писани закони на словенском јуту. Библиографски нацрт, Загреб 1872; Исти, О сабирању правних обичаја, Београд 1901. Станислав Боровски, Богишићеве опаске о Даниловом законнику, Записи 1938; Попис албанашког права из 1894, Записи 1938; Економски одношаји у Црној Гори, Записи 1938; Разреди и слојеви народа у Црној Гори, Записи 1939; Попис државног уређења Црне Горе из 1873, Записи 1939; Судски постулак у Црној Гори, Записи 1939; Црногорско кривично право, Правни зборник. 1938/11—12; 1939/1—2, 3—4; Нико С. Мартиновић, Валтазар Богишић I, Историја кодификације црногорског имовинског права, Цетиње 1958; Исти, Валтазар Богишић II, Упитник анкете за описивање правних обичаја Црногораца, Цетиње 1964; Валтазар Богишић, Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873). Приредио Томица Никчевић, Титоград 1984; Валтазар Богишић, Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори. За штампу приредио Томица Никчевић, Београд 1967; Виктор Новак, Валтазар Богишић и Фрањо Рачки, Преписка 1868—1893, Београд 1960; Никола Иванишнин, Јагићева писма Валтазару Богишићу Архивски вјесник IV—V, Загреб 1962; Бранислав Недељковић, Преписка Стојана Новаковића и Валтазара Богишића, Београд 1968; Јован Р. Бојовић, Усвајање текста Општег имовинског законика за књажевину Црну Гору, Подгорица 1992; Werner G. Zimmerman, Valtazar Bogišić 1834—1908, Wiesbaden 1962; Стогодишњица Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, Зборник радова, Титоград 1986; Споменница посвећена Валтазару Богишићу (у поводу 150-е обљетнице), Загреб 1986; Јован Р. Бојовић, Ступање Валтазара Богишића у црногорску службу 1893. године, Историјски записи 1985/1; Исти, Валтазар Богишић као изучаваца обичајног права на Балкану, Херцег-Нови, Бока 1985/17; Исти, Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији, Историјски записи 1985/1. Љубинка Ђукић Богетић, Комунице у Црној Гори у XIX и почетком XX вијека, Титоград 1966; Ђурица Крстић, Правни обичаји код Куча, Београд 1979; Добрило Аранитовић, Грађа за библиографију радова о обичајном праву југословенских народа 1843—1985, Balcanica, XVI—XVII, Београд 1985—1986; Вождар С. Томовић, Наследно обичајно право у Црној Гори, Београд 1926.

²² Богишићев архив и библиотека у Цавтату. Каталог писама. Владимир Машин. Извјештај о раду на уређивању Богишићева архива у Цавтату, Љетопис Југославенске академије, књига 59, Загреб 1954.

рију Црне Горе у Гласнику Српског ученог друштва 1886 бр. 65, 55 и Споменику Српске краљевске академије у Београду.

Објављених извора и за правну историју Црне Горе може се наћи и у часописима и листовима који су излазили у Црној Гори и то: *Црногорка* (1884), *Луча* (1895—1900), *Зета* (1885), *Просвјета* (1889—1901), *Књижевни лист* (1901), *Нова Зета* (1889—1891), *Дан* (1911).

Као извор, значајан је и лист *Глас Црногорца* који је излазио у Цетињу од 1873. (са прекидом у рату 1877—1878) до 1915. године. Поред осталог доносио је неке најважније одлуке Великог суда, расписе, наредбе и уредбе са законском снагом, као и неке законе.²³

Почетком XX вијека у Црној Гори су објављене двије књиге докумената из државно-правне историје Црне Горе. То су званична издања Књажевине, односно Краљевине Црне Горе. Прва је објављена у Цетињу 1903. године и носи наслов *Зборник судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци, „Службено издање Министарства правде Црне Горе“*. У њему су објављени један распис и 20 наредаба Министра правде Књажевине Црне Горе В. Богишића и вршиоца дужности министра правде Луја Војновића, 7 закона и 2 међународна уговора по судској струци. Објављени извори обухватају вријеме од 1872. и закључно са 1902. годином.

Друга књига је објављена 1912. године под насловом — *Зборник судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору*. У овом Зборнику поред законика митрополита Петра Првог и књаза Данила објављено је више наредби црногорског Сената (1874—1878), Великог суда (1879—1881), наредби појединих министарстава, и закона почев од 1882. и закључно са 1910. годином. Објављена су 233 документа.

Крајем XIX и почетком XX вијека поједини правници у Србији објављивали су, поред осталог, и карактеристична документа из црногорског законодавства. Тако је Петар Миљанић у часопису *Право*, који је излазио у Пожаревцу, објавио 1885. не-

²³ Марко Драговић, *Материјали за историју Црне Горе I*, Гласник Српског ученог друштва, књига 55, Београд 1884, *Исти*, *Материјали*, Гласник 1886, бр. 65; *Исти*, *Русија и Црна Гора од 1780. до 1790.*, Гласник 1891, бр. 72; *Црногорка*, лист за књижевност и поуку, Цетиње 1884—1885. Репринт издање. Цетиње, 1981; *Луча*, књижевни лист „Друштва Горски вијенац“, Цетиње (1895—1900); *Просвјета* лист за цркву и школу, Цетиње (1889—1901); *Радивоје Шуковић*, Црногорски алманаси и календари (1835—1914), Цетиње 1980; *Књижевни лист*, орган „Цетињске читаонице и Горског вијенца“, Цетиње 1901, *Зета*, лист за књижевност (1885); *Нова Зета*, мјесечни књижевни лист, Цетиње (1889—1891), *Дан*, лист за науку и књижевност, Цетиње 1911; Душан Мартиновић, *Просвјета* 1889—1901. Библиографија, Цетиње 1979; Мирослав Лукетић, *Црногорски књижевни часописи* 1871—1891; Библиографија, Цетиње 1978; Сања Ледмен Мунда и Мирослав Лукетић, *Луча*, Књижевни лист; *Дан*, Библиографија, Цетиње 1979; *Глас Црногорца*, Цетиње 1873—1915. са прекидима (1877—1878).

колико пресуда из периода митрополита Петра Првог и Петра Другог. Исти је и у часопису Правник, који је излазио у Београду, објавио 1892. неколико пресуда црногорског сената.

Почетком XX вијећа Јован Јовановић је у часопису Архив за правне и друштвене науке (1910) поред законика Митрополита Петра Првог и књаза Данила објавио и 77 пресуда црногорског Шената од 1837. до 1858. године.²⁴

У међуратном периоду (1918 — 1941) у црногорским часописима: *Ловћенски одјек* (1925), *Записи* (1927 — 1941) и *Правни зборник* (1933 — 1940) објављено је доста докумената из правне историје Црне Горе. Документа је највише објављивао у *Записима* Душан Вуксан. Захваљујући њему многа документа су сачувана од пропадања и других недаћа. Вуксан је објављивао документа и из старије историје Црне Горе. Он је објављивао документа и у *Ловћенском одјеку* и *Правном зборнику*. Поред њега у *Правном зборнику* су објављивали С. Боровски, Марко Поповић и други.²⁵

Станислав Боровски је веома заслужан за прикупљање и публикување докумената из правне историје Црне Горе. Према објављеним подацима Томице Никчевића, Боровски је прије рата припремио у рукопису двије књиге црногорских пресуда и то *Старе црногорске пресуде* и *Кривичне пресуде*. Прва књига садржи 305, а друга 103 документа. У првој има 76 докумената до 1855. године, а друга почиње са 1872. годином. Рукописна заоставштина Боровског чува се у Пољској академији наука у Варшави.²⁶

Александар Соловјев, наш познати научник из области државноправне историје српског народа у средњем вијеку, заслужан је и за прикупљање и публикување извора и за правну историју Паштровића. Он је у Споменику Српске академије наука

²⁴ Др Петар Миљанић, Неколико пресуда из доба Петра I и владике Рада, Право, лист за правне науке и правосуђе, Пожаревац 1885/9; Исти, Сентенције из докњажевске владавине у Црној Гори, Правник, јануар—јуни 1892/1—6; Јован М. Јовановић, Законодавство у XVIII и XIX в. у Црној Гори; Исти, Сентенције црногорског сената. Архив за правне и друштвене науке, Београд 1910, књига X у три наставка.

²⁵ Душан Вуксан, *Записи*, Цетиње 1927—1941. Види: Васо Јововић, *Записи — Историјски записи 1927—1987*. Библиографија, Титовград 1989; Душан Д. Вуксан, Писма владике Рада, Споменица Петра II Петровића Његоша — владике Рада 1813—1851 — 1925, Цетиње 1926; Петар I Петровић-Његош, *Посланице Црногорцима, Брђанима и Приморцима* с предговором митрополита црногорског Гаврила. За штампу средио Душан Вуксан, Цетиње 1935; *Ловћенски одјек*, научно-белетристички часопис, Цетиње 1925; *Правни зборник*, Подгорица 1933—1940; Види: Василије Јововић и Невенка Шпадијер, *Правни зборник (1933—1983)*, Библиографија, Цетиње 1984.

²⁶ Црногорске исправе XVI—XIX вијека. Уредили Томица Никчевић и Бранко Павићевић, Цетиње 1964, стр. X—XI; Томица Никчевић, Станислав Боровски као правни историчар. Биографија и научни рад на правној историји Црне Горе и народа Југославије, *Правни зборник*, Титовград 1965/2—3;

1936. године објавио 42 паштровске исправе које обухватају вријеме од 1523. до 1776. године.

Неколико паштровских исправа и других докумената објавио је 1938. године и Владан Ђорђевић у Споменику Српске академије наука.²⁷

За изучавање обичајног права у Васојевићима у међуратном периоду, поред осталих заслужни су Илија М. Јелић и Радмила С. Петровић. Јелић је у издању Српске академије наука објавио 1929. године књигу под насловом „Васојевићки закон од дванаест тачака са коментаром“. Он је у књизи, поред Увода, дао текст закона са објашњењима и преглед параграфа законика по садржини. Након појаве књиге вођена је оштра полемика између Радмиле С. Петровић и Јелића. На крају је Петровићева 1930. године објавила посебну студију под насловом „Васојевићки закон од дванаест тачака г. Илије Јелића“ у коме му је оспорила постојање таквог законика у Васојевићима.²⁸

Послије другог свјетског рата у Црној Гори је објављено неколико књига извора за правну историју Црне Горе. Поред већ поменутих књига В. Богишића и других посебно су значајне књиге: Паштровске исправе XVI—XVIII вијека, објављена у Цетињу 1959. и друга књига Црногорске исправе XVI—XIX вијека, објављена у Цетињу 1964. године. Прву књигу су припремили, на основу расчитивања ћирилских докумената од стране најбољег познаваоца ћирилске палеографије Божа Михаиловића и италијанских докумената од стране Славка Мијушковића, — Иван Божић, Бранко Павићевић и Илија Синдик. Уз студиозни предговор, објашњења, и неколико факсимила докумената у књизи су објављене 303 исправе почев од 1557. и закључно са 1799. годином.

Другу књигу Паштровских исправа касније су објавили 1990. године Јован Р. Бојовић, Мирослав Лукетић и Божидар Шекуларац. Поред Предговора, Језичких карактеристика, Речника мање познатих ријечи — регистара и неколико факсимила докумената објављена су 113 датираних и 3 недатирана документа и 2 прилога. Документи датирају од 1600. закључно са 1876. годином.

Трећу књигу докумената из правне историје Црне Горе објавили су 1964. године Томица Никчевић и Бранко Павићевић под насловом Црногорске исправе XVI—XIX вијека. Поред сту-

²⁷ Александар Соловјев, Паштровске исправе XVI—XVIII века, Споменик САН LXXXIV, Београд 1936; Владан Ђорђевић, Поход Махмуд-паше Бушатлије против Паштровића, Споменик САН, LXXXVII, Београд, 1938; Славко Мијушковић, Књига Паштровских привилегија, Историјски записи 1959/2

²⁸ Илија Јелић, „Васојевићки закон од дванаест тачака“ с коментаром, Београд 1929; Радмила С. Петровић, „Васојевићки закон од дванаест тачака“ г. Илије Јелића, Београд 1930; Миомир Дашић, Васојевићи од помена до 1860, Београд 1986; Марко П. Цемовић, Васојевићи, Београд, 1992; Добрило Араниновић, Библиографија Васојевића, Београд 1992.

диозног предговора, регистра писара, судија, раних појмова и неколико факсимила докумената објављено је 308 исправа.

Јефто Миловић је објавио неколико књига докумената важних и за правну историју Црне Горе. Он је објавио 1956. године Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782) који је веома значајан и за правну историју Црне Горе, као и двије књиге докумената више са факсимилима докумената под насловом — Петар I Петровић — Његош. Писма и друга документа.

Као врсни познавалац Његоша и његове епохе Миловић је објавио и три књиге докумената из периода Петра II Петровића — Његоша под називом — Петар II Петровић Његош, грађа 1839 — 1851. Смрт га је спријечила да објави и остале двије књиге докумената из ове едиције, колико је било и планирано (I: 1830 — 1835, II: 1836 — 1839, III: 1840 — 1844, IV 1845 — 1847 и V: 1848 — 1851).²⁹

Већ смо рекли да се важни документи за правну историју Црне Горе чувају у Архиву спољне политике Русије у Москви. Неколико важних докумената је објављено у руској литератури. Тако је 1972, и 1974. године у Русији Ирина Степановна Достјан објавила неколико извјештаја руског дипломате Степана Андријича Санковског која је он послао из Црне Горе крајем 1805. године у Петроград. Међу документима он је послао и оба закона митрополита Петра Првог преведена на Руски језик.³⁰

Уз писмо митрополита Петра Првог, гувернадурa Вука Радоњића и представника нахија и Брда уз уводну студију — Проблеми државне организације Црне Горе у руско-црногорским политичким везама почетком XIX вијека, Достјан је објавила и неколико драгоцјених пројеката државне организације Црне Горе које је Митрополит са главарима послао руском цару на одобрење. То су: 1. Пројекат државне организације Црне Горе, 2. Пројекат унутрашње организације црногорске владе (правитељства) и 3. Предрачун годишњих трошкова за издржавање Владе

²⁹ Паштровске исправе XVI—XVIII вијека. Уредили: Иван Божић, Бранко Павићевић и Илија Синдик, Цетиње 1959; Паштровске исправе, књига 2; Приредили: Јован Р. Бојовић, Мирослав Лукетић и Војкидар Шекуларац, Будва 1990; Црногорске исправе XVI—XIX вијека. Уредили: Томица Никчевић и Бранко Павићевић, Цетиње 1964, Зборник докумената из историје Црне Горе(1685—1782), спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956; Јевто М. Миловић, Петар I Петровић Његош, Писма и друга документа, Грађа, 1780—1820, књига 1; 1821—1830, књига 2, Титоград 1987. и 1988; Исти, Петар II Петровић Његош, грађа 1830—1851, Књига 4, 5 и 6, Титоград 1986, 1987. и 1990.

³⁰ Јован Р. Бојовић, Рукопис Законика Митрополита Петра I Петровића, Историјски записи 1992/1—4; Ј. П. Аншаков, Из историје законодавства Црне Горе у периоду митрополита Петра I Петровића Његоша, И, записи 1992/1—4; Људмила Мурашова, Нови подаци у Архиву спољне политике Русије о законодавној дјелатности митрополита Петра I Петровића Његоша, И, записи 1992/1—4.

и Гвардије у Црној Гори. Она је објавила и неколико важних извјештаја Санковског о Црној Гори.³¹

Документа од значаја и за правну историју Црне Горе објављена су у Москви 1984. године у књизи докумената Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. Документы. (Политички и културни односи Русије с југословенским земљама у XVIII вијеку. Документи). У њој су објављени документи почев од митрополита Данила Петровића и црногорских главара као одговор на проглас (грамоту) руског цара Петра Првог Црногорцима 1711. године, па закључно са захтјевом митрополита Петра Првог и црногорских главара да Русија буде покровитељ Црне Горе и прогласа руског императора Павла Првог Црногорцима 1798. године.

Прије неколико година покренут је заједнички пројекат Историјског института Црне Горе у Подгорици и Института славистике и балканистике Академије наука Совјетског Савеза (сада Академије наука Русије) у Москви под називом Црногорско-руски односи 1711 — 1918. Из ове едиције објављена је 1992. године прва књига у којој су објављени важни документи о државно-правној историји Црне Горе.³²

Ми смо у овом раду указали на најважније објављене изворе за изучавање правне историје Црне Горе. Због карактера рада и ограниченог простора ми нијесмо могли дати ширу анализу и критичку оцјену извора. То питање заслужује посебну и свеобухватну студију.

PUBLISHING OF SOURCES FOR THE LEGAL HISTORY OF MONTENEGRO

Summary

After the breaking of the Serbian Empire, Montenegro was the last medieval Serbian state that came under the turkish supreme power (1499). During the 16th and 17th century in Montenegro it was developing a tribal

³¹ Ирина Степановна Достян, Проблема государственной организации Черногории в русско-черногорских политических связях начала XIX в. Балканский исторический сборник IV, Кишинев 1974; И. С. Достян, Описание Черногории начал XIX в. в донесениях С. А. Санковского, Славяно-балканские исследования, Москва 1972; Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. Документы, Москва, 1984.

³² Црногорско-руски односи 1711—1918, књига 1.

Руски извори о Црној Гори од краја XVII до средине XIX вијека, Историјски институт Црне Горе и Институт славистике и балканистике Академије наука СССР, Подгорица — Москва 1992.

way of life and it was creating a common law. In the long lasting liberating war against turkish power, Montenegro finally at the end of the 17th century got its freedom and independence. From that time till the end of its independence as a state (1918) in it were developed the state organs of power, lawcourt and legislature. At the end of 18th century there were passed two laws (1796 and 1798). During the 19th century there were passed more laws, among them the most famous were the Law of the Prince Danilo and the General Property Law (1888). At the beginning of the 20th century, it was passed the Constitution (1905). Beside the Law and the Constitution, the sources of law were common law, various court sentences, orders of the central organs of power. There were published several codexes about state and legal development of Montenegro, what is seen from the work bibliography.